

Gábrity Molnár Irén:

A kulturális érintkezések hatása a fiatalok magatartására **(vajdasági tapasztalatok)**

Bevezető gondolatok

A többnemzetiségű területek jellegzetessége az, hogy a polgárok mindennapos életükben, de a hivatalos ügyintézés során is, akár iskolában, vagy munkahelyen találkoznak a mássággal, kapcsolatba kerülnek új szokásokkal, nyelvvel. A történelem során kialakult különböző kultúrák érintkezésük során surlódnak, kiegészítik egymást, de ugyanakkor őrzik sajátosságaikat. Vajon képesek-e mai fiatalok egy multietnikus és multilingvista környezetben, mint a Vajdaság, nem etnocentrikusan reagálni a társadalmi érintkezések során? Mit hozott az utóbbi évtizedek nacionalista politikája, mit hagyott ránk a délszláv háború a kulturális érintkezések átélésében?

A dolgozatban a kulturális életszokások néhány összetevőjének elemzésével e problémakört három síkon jártuk körbe: a fiatalok nemzeti és regionális identitása; olvasási szokásuk és a médiafogyasztás jellegzetességei egy multikulturális közegben, valamint a kulturális kapcsolatok által kialakult sztereotípiák és a tolerancia kérdése. Az adatokhoz a fiatalok kérdőíves lekérdezésének eredményeképpen jutottunk,¹ az összehasonlítás és a statisztikai elemzés segítségével.

Hipotézisek:

- (1) a multikulturális életszokások segítik a közösséget a másság elfogadásában, de egyes etnikumok nem egyformán élik meg a kulturális súrlódásokat és nem egyformán toleránsak;
- (2) a kulturális érintkezések okozta társadalmi súrlódásokról és sérelmekről az egyes, társadalmi közegek és nemzetiségek véleménye különbözik
- (3) jelen van a rejtett idegenellenesség – elméletileg elfogadja az idegent, de a gyakorlatban tartózkodó, vagy elutasító. A sztereotíp felfogás alapján a lakosság zöme előítéletekkel él, miközben nem ismeri eléggé szomszédai nyelvét és kultúráját
- (4) egy multietnikus, sőt háborút viselt közegben a személyes ismeretség és a mindennapos kontaktusok csökkentik a más nemzet és az idegenekkel szembeni tartózkodást és bizalmatlanságot.

---

¹ Négy kutatócsoport munkájának eredménye kerül összehasonlításra: (1) *Mozaik-2001*, a budapesti Nemzeti Ifjúságkutató Intézet megrendelésére a szabadkai Magyarorsággal kapcsolatos Tudományos Társaság kutatása, publikálva 2002-ben; (2) *Toleranciakérdés Vajdaságban*, az újvidéki Scan Közvélemény-kutató Intézet a tartományi Oktatási Titkárságnak a megbízásából készített felmérés 2003-ban és (3) *Empirijsko istraživanje o životu mladih u Srbiji*, a Szerb Oktatási és Sport Minisztérium megrendelésére a Centar za proučavanje alternativa (Alternativák Kutatóközpontja), és a svédországi PRONI Intézet (Institut za socijalno obrazovanje) kivitelezésében 2002-ben (4) *Elégedettség szint a reformtörekvések ütemével*, a Magyarorsággal kapcsolatos Tudományos Társaság és a Vajdasági Ifjúsági Forum szervezésében 2004 márciusában végzett véleménykutatása, nyolc vajdasági magyarlakta község felnőtt lakosságának körében (4125 kitöltött kérdőív).

1. A kulturális érintkezések feltételei és a hagyatéék

A jugoszláviai magyarok körében már a hatvanas években kialakult egy jellegzetes vajdasági magatartás. Nem tudtak szembeszegülni a csendes asszimilációs politikával, főleg az értelmiség, jobbnak látta elfogadni a multikulturalizmus eszméjét. A jugoszláv társadalom Tito idejében viszonylag nyitott volt, és magasabb életszínvonalat nyújtott, mint a többi kelet-európai ország, ezért a vajdasági magyar nem vágyott az anyaországába, sőt Jugoszláviát büszkén vallotta hazájának. Nem a nemzeti értékek voltak a legfontosabbak, hanem a jólét, a „demokratikusnak” vélt értékek (önigazgatás, elnemkötelezettség, internacionalizmus, pacifizmus), akár az asszimiláció árán is. A szocialista öngazgatású eszme és a multikulturális törekvések ellenére az egyes köztársaságokban és a tartományokban megmaradtak a hagyományos kultúrák, gazdasági összefonódások, és a politikai viselkedésformák is sajátosak maradtak minden föderatív egységben. A hetvenes évek elejének ellenzéki hangnemet megütő, polgárisodást sejtető mozgalmaival (ún. *anarcho-liberalizmussal*) Tito ugyan leszámolt, de ettől kezdve a jugoszláv társadalom szinte folyamatosan válságban volt, elmaradtak az esélyek a hagyományos polgári értékek kialakítására. Tito halálával összeomlott az öngazgatású szocializmus, és letűnt a mesterséges *testvériség-egység* jelszó is. A többségi nemzethez tartozók (szerbek) számára, akik rászoktak egy kollektív gondolkodásmódra, Tito haláláig az állami irányítás biztosította a nomenklatúrában való megmaradást. A decentralizált Jugoszláviában azonban elvesztették a talajt a lábuk alól, és ezt a nyolcvanas években egy új közös identitástudattal – nemzeti tudattal vagy nacionalista elvekkel – próbálták kompenzálni. A hatalom újraépíthette hierarchikus szerkezetét, a médián keresztül pedig elhitette a tömeggel, hogy minden a nép érdekében történik. A szerb polgárok önálló véleményformáló készsége így sohasem alakulhatott ki igazán.

Milošević a Titói korszakot a szerb sérelmek és a nagymértékű állami decentralizálódás szempontjából bírálta, lesújtóan nyilatkozott a jugoszláv gazdaságról és az öngazgatási rendszerről. Azt állította, hogy a szerb gazdaság egyenlőtlen cserének van kitéve, hogy a tartományok államjogi státusza miatt a szerb nemzetet balsors és lemaradás sújtja, hogy Kozovón a szerbek az albánok genocídiumának vannak kitéve. A miloševići pártpolitikának ezek után már csak azt kellett elérnie, hogy a tömeg nacionalista felbujtatásával (szervezett népgyűlések Szerbia nagyvárosaiban) és az értelmiség kitzsításával a nyilvános politikai és művelődési életből, véghezvigye a nacionalista centralizációt. A tömeg többé nem a multikulturális előnyöket, hanem a politika etnifikációját² részesíti előnyben, mint néhány más balkáni államban is. Ez az etnifikáció racionális stratégiaként jelent meg, vagyis egy nem létező gazdasági átalakulási program helyett egy nacionalista ábrándokkal teleszított programot nyújtott a naiv tömeg felé. Szerbia lakossága azonban nem reagált egyformán a pártállam intézkedéseire. Régiók és tartományok jelentős különbségeket mutattak fel.

Vajdaság tartomány lakossága nehezen viselte az etnikus konfliktusokat, a háborús veszélyt. E tartomány multikulturális lakossága közt 1990-ben még gyakori volt a vegyes házasság, ami másfél évtized után megváltozott. 1993-ban, az egész Szerbia területén (kivéve Kosovót) végezett empirikus kutatások³ szerint Vajdaság lakossága kevésbé mutatott nacionalista magatartást, mint a szűkebb értelemben vett Szerbiáé (megfelelően 26,1% és 41,7%). Emlékeztetőül: ez az idő a hiperinfláció és pénzügyi összeomlás ideje, a háború kellős

² Lásd a német szociológus álláspontját: Claus Offe: *Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing Triple Transition in East Central Europe*, IPSA, Congress, Buenos Aires, 1991.

³ Zagorka Golubović i saradnici: *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Filip Višnjić Kiadó, Belgrád, 1995. 154. o.

közepe, Milošević hatalmának csúcsa. Nemzeti diszkriminációs jeleket mindössze a tartomány lakosságának 1/3-a mutatott, míg a Belgrádtól délre eső területeken a lakosság fele kizárólagos volt más nemzetekkel szemben. Akkoriban a vajdaságiak 81%-a reformokban látta a kiutat, csak 32%-a volt nacio-forradalmi hangulatban.

A magyarok, elég erős egyéni és kollektív kulturális és nemzeti szervezethez, a megmaradás érdekében fordultak saját intézményeik (pártok, civil szervezetek, egyház) és az anyaország felé. A pszichológus megállapítása szerint, a vajdasági magyaroknál „két olyan személyiségjegyet figyelhetők meg, amelyből arra következtethetünk, hogy a személyiség a folyamatos sebzettség és sebezhetőség – vulnerabilitás – állapotában él. Ezek: a kisebbségi érzés és a depresszió... A kisebbségi érzés további velejárója, hogy mindez persze a mindennapi gondolkodást, az intellektuális tevékenységet is meghatározza. Tudatos, de főleg nem tudatos tiltások, önbüntető gondolatok sokasága árasztja el a mindennapi életvezetéssel kapcsolatos tervezést.”⁴

2. A vajdasági fiatalok identitástudata⁵

Ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy az Európa-orientáltság és a tolerancia összefügg a nemzeti és regionális identitás erősségével, a haza és a szülőföld felfogással, illetve a lakosság kulturális életszokásaival, akkor vizsgáljuk meg a vajdasági magyar fiatalok álláspontját is.

2.1. Nemzeti, regionális hovatartozás

A vajdasági magyar fiatalok identitástudatára vonatkozó kutatás⁶ a következő jellegzetes válaszokat kapta: elsődleges identitásként legtöbbször a vajdasági magyart választották (56%), majd a magyarságot (28,5%). Elsődleges identitásként a jugoszláv állampolgárság és az európaiság elenyésző a mintában. Ugyanakkor a másodlagos identitásban megnőtt a magukat jugoszláv állampolgárnak vallók száma (27,1%), de az európaiak száma is (12,4%). A második identitásként majdnem 30 %-uk szintén a magyart, 26,4 százalékuk pedig vajdasági magyart választotta. Vajdaságban tehát a megkérdezett fiatalok elsősorban (84,5 százalékban) a magyarságukat tartják fontosnak (56,5% második identitásként is ezt választotta). Rendhagyó lehet, hogy a vajdasági magyar fiatalok mindkét identitáskérdést együtt véve sem vallották nagy számban magukat jugoszlávnak (9+27%). Ez a tény abból eredhet, hogy már nem is igen tudják „melyik Jugoszláviának” az állampolgárai.

A szláv minta esetében elsődleges identitásként a megkérdezettek 50,7%-a szerbnek vallotta magát, a többiek (26,5%) pedig főként egyéb nemzetiségűeknek (pl. montenegrói, szlovák, ruszin, román, német stb.) vallották magukat. A másodlagos identitásnál többségben van az "egyéb nemzetiség" kategória (48,1%), ami magyarázható azzal is, hogy a vegyes

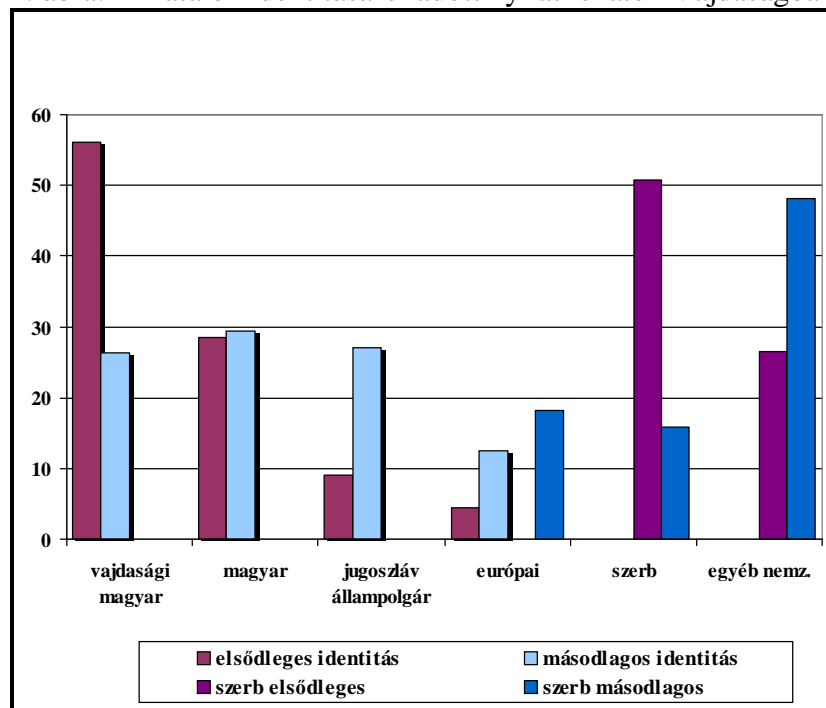
⁴ Dr. SÁGI Zoltán: Délvidéki lelkiállapot, in: *Fészekhagyó vajdaságiak*, Szerk.: GÁBRITY MOLNÁR Irén, MIRNICS Zsuzsa, Magyarságkutató Tudományos Társaság, MTT könyvtár 4, Szabadka, 2001. 205 oldal.

⁵ Lásd: Mozaik 2001, Gyorsjelentés, Magyar fiatalok a Kárpát-medencében, Szerkesztette: Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László, Nemeskéri István. Vajdaság: Gábrity Molnár Irén, T. Mirnics Zsuzsanna (240-288 oldalak); Kiadó: Nemzeti ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2002.

⁶ A minta a vajdasági magyar fiatal lakosság életkora, neme és iskolai végzettsége szerint, valamint lakhelye (regionális, települési) szerint reprezentatív volt. A személyek kiválasztása véletlenszerűen történt. A kérdőívzés eredményeként 1526 (1017 magyar és 509 szláv) személy kérdőív adatai kerültek a mintába. A vajdasági magyarok adatainak elemzése képezte a kutatás fő célját, míg a nem-magyar (főleg szláv) csoport tagjai kiegészítő (összehasonlításra alkalmas) mintát alkottak. Lásd: Mozaik 2001, Gyorsjelentés, Magyar fiatalok a Kárpát-medencében, Szerkesztette: Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László, Nemeskéri István. Vajdaság: Gábrity Molnár Irén, T. Mirnics Zsuzsanna (240-288 oldalak); Kiadó: Nemzeti ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2002.

házasságokból származó válaszadóknál a családban nem domináló nemzeti hovatartozás fogalmazódik meg másodsorban. Biztató eredmény, hogy a Vajdaságban élő szlávok mintájának mintegy 18,1%-a, 2001-ben (másodlagos identitásként) európainak vallotta magát.

1. ábra: A fiatalok identitásáról adott nyilatkozatok Vajdaságban (%)

A régió fiataljai nemzeti önidentifikáció szempontjából, két csoportra oszthatók: egyeseknél a regionális kötődöttség, másoknál a nemzeti kapocs a döntő. Meghatározó jelentőségű az adott területhez tartozás (59 %), míg a térségben a megkérdezettek legalább egyharmada egyszerűen magyarnak vallja önmagát. Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, szerintük fontos az önbesorolás és beszélnie kell a magyar nyelvet. Másodlagos identitásként, Európainak a fiatalok 9%, a többségi nemzethez tartozónak (szerb, jugoszláv) pedig 5% vallotta magát.

2.3. A szülőföld és a haza fogalma különböző nemzetiségűeknél

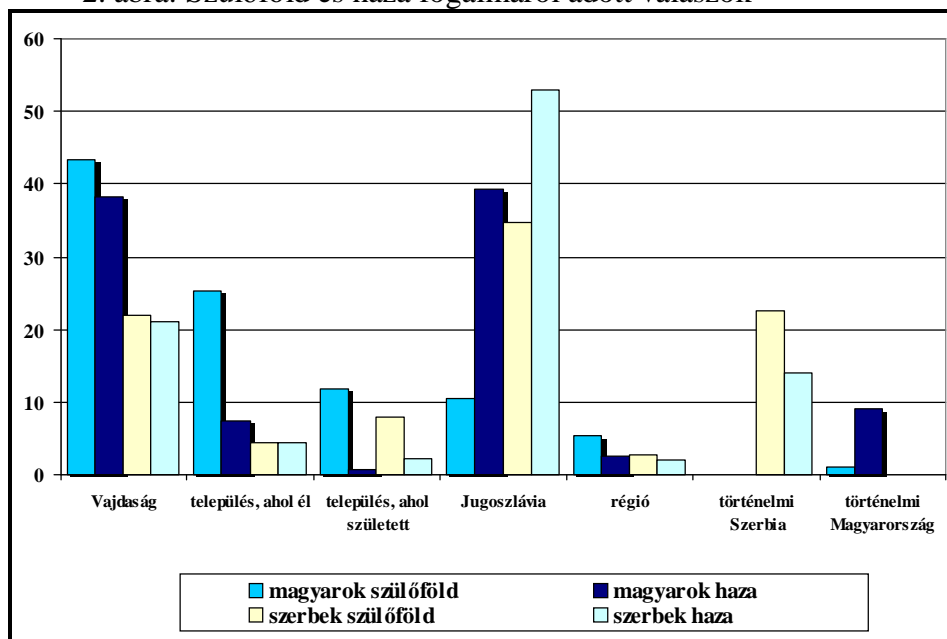
A vajdasági magyar fiatalok legtöbbször szülőföldjeként Vajdaságot választotta (43,3%). Az autonóm terület, tehát úgy működik, mint a szülőföld fogalma. A válaszadók 25,3% szülőföldként azt a települést említi, ahol jelenleg él, vagy 11,9% azt a helységet ahol született. A fiatalok 37%-a településhez köti a szülőföld fogalmát, míg Jugoszláviát már csak 10%-uk választotta szülőföldjéül.

A haza fogalma a magyar fiataloknál két területre osztódott fel: a minta 39,4%-a hazájaként Jugoszláviát választotta, 38,2% viszont Vajdaságot. Haza fogalomként a települések, a régiók nem jelentősek. A megkérdezettek jelentéktelen száma ismeri el a történelmi Magyarországot hazájaként. A fiatalok tudatában dominál tehát a Vajdaság, mint területi egység.

A nem-magyar válaszadók közül legtöbbször Jugoszláviát tartják szülőföldjüknek (34,8%), második helyen pedig a történelmi Szerbia és Vajdaság (egyenlő arányban) szerepel. Ez annak a jele, hogy a válaszadók között egyforma arányban vannak őslakosok és bevándorlóknak menekültek (akik főleg az elmúlt tíz évben költöztek ide). Hazaként e csoport abszolút többsége (53%) Jugoszláviát ismeri el, ez jóval több a magyarok véleményéhez viszonyítva.

Második helyen a szlávok Vajdaságot fogadják el hazájuknak (21%), míg harmadik helyen a történelmi Szerbiát említik (14,1%).

2. ábra: Szülőföld és haza fogalmáról adott válaszok

A Kárpát-medencében minden országban jelen van a területi és a nemzeti kötődés is. A „magyar” mint kategória kritériumainak megítélésénél a vajdaságiak egyértelműen az egyén szubjektív becslését teszik mérvadóvá, s ennél valamivel kevésbé jelentős számukra a magyar anyanyelv és a megfelelő szintű magyarnyelv-tudás. A magyar állampolgárság és a magyarországi születés a legkevésbé lényeges kritérium. Elmondható, hogy a minta erős, szilárd magyarságtudattal rendelkezik, amelynek fő alkotóelemei a nyelv és a kulturális hovatartozás.

3. A vajdasági fiatalok kulturális életszokásai és a médiafogyasztás multikulturális környezetben⁷

3.1. Olvasási szokások

A vajdasági fiatalok kulturális életszokásaikon keresztül vizsgálhatók a nyelvhasználati-, az olvasási szokások és a médiafogyasztás. Legtöbb könyvet anyanyelvükön olvasnak, de szükségképpen előveszik a szerb nyelvűeket is; a fiatalok 20-25%-a olvas rendszeresen, nagy gyakorisággal, a többiek csak időszakosan; 89,2%-a az elmúlt évben csak egy könyvet olvasott el.⁸ Akik rendszeresen olvasnak, leginkább szépirodalmi műveket, regényt keresnek; azonos gyakorisággal nyúlnak azonban a fiatalok a ponyvairodalom (pl. krimi, sci-fi) felé is. Az ifjúság olvasási szokásai követhetők a sajtóérdeklődésükön keresztül is. Az elmúlt évek tragikus eseményei Szerbiában sok embert arra késztetett, hogy vagy megkülönböztető figyelemmel és éberrel kísérje a napi eseményeket, vagy csalódottságából kifolyólag nem olvasott majd semmit a nyilvános sajtótermékekből. Szembetűnő, hogy a sajtótermékeket olvasó fiatalok érdeklődése a belföldi események iránt nagyobb, mint a külföldi történések iránt, azonban, a viszonylag sok szerb lapkínálat ellenére sem olvasnak napilapokat az

⁷ Lásd a Mozaik 2001 adatait.

⁸ Feltételezhetően ide sorolták a kötelező iskolai házi olvasmányokat, vagy az ajánlott irodalmat is.

államnyelven. A napilapok közül fiatal válaszadóink nagy többsége (75%) olvassa az egyetlen vajdasági magyar napilapot, a Magyar Szót. A hetilapok esetében, a magyar fiatalok nem igen olvasnak szerb nyelven. Mindössze a vajdasági kiadású magyar hetilapok némelyikét olvassák nagy arányban. Ilyen a Családi Kör (a minta 47,5%-a) és a Hét Nap (a minta 21,5%-a olvassa). Lehangelő, hogy a fiatalok lapjaként készülő Képes Ifjúságot, amely az általunk vizsgált korosztálynak szól, a válaszadóknak csak kis százaléka kedveli (5,6%). Legtöbbször egyáltalán nem olvasnak magyarországi kiadású napilapot. Ennek oka több tényező lehet: érdektelenség az anyaországi események iránt; nincs pénze megvásárolni; nem tud hozzájutni. A Magyarországon megjelenő hetilapok közül a válaszadók - főleg a tömbmagyarság körében, ahol könnyen hozzájutnak a kiadványokhoz - leginkább a női lapokat olvassák (Kiskegyed, Nők Lapja). Ezeknek az olvasottsága azonban alacsonyabb (7% körül), mint a vajdasági hetilapoké.

4. Önmagunk és mások értékelése és a tolerancia kérdése

Európában sok nemzet és etnikai közösség él és a másság tolerálása előfeltétele az együttélésnek egy multikulturális környezetben. A békésnek tűnő Titói világ után Szerbiában jött a háború. Felháborodva figyeljük, hogy mindennapjainkban a toleranciából mind nagyobb hiány van, túlteng az agresszivitás (az európai tényfeltáró bizottság megállapítása 2005 tavaszán a magyarverések és a fiatalokat érő gyakori zaklatások kapcsán). Az okokat a következő tényezők együtthatásában találjuk:

- 1.) A háborús évek nemzedéke, amely nacionalizmuson nőtt fel, nem tanulta meg a toleranciát. Médiahatás, politikai poénszedésként ma is visszatérő jelenség. A veszélyeztetettség pszichózisát, a vesztes szindrómát éli most át Szerbia, s ez visszahat a fiatalok, szülők magatartására (identitászavarról van szó, amely megjelenik a gyerekek magatartásában is).
- 2.) Nincs többé jugoszláv nemzeti hovatartozás, sőt a haza és szülőföld fogalom összezavarodik. Koszovó elvesztésének kérdése mind nyilvánvalóbb és a szerbség ilyenkor a nacionalizmusból „nyer erőt” azzal, hogy valami dominanciát mutat. A dominanciavágy ott jelenik meg, ahol Vajdaság magyarul a községeiben nem csak a szerb a hivatalos nyelv, ahol sok iskolában több magyar osztály működik. Ebben a helyzetben a különböző etnikumok között versengés jelenik meg, amely elharapózik és verekedéssé, rivalizálássá alakul át.
- 3.) Toleranciahiány tapasztalható főleg az új betelepülőknél. A korábbi beidegződés, veszélyeztetettség, talajvesztés, szegénység, traumákkal teli vesztes állapot keríti hatalmába, s másokat hibáztat azért, hogy elűzték, nem lehetett győztes nemzet. Viselkedési- és értékrend zavar jelentkezik, ami európai mércékkel nehezen mérhető dolog. Sokan a világban csak legyintenek, és azt mondják „balkáni magatartás”!
- 4.) A régióban élő magyarok megviselt és csalódott magatartásában szintén tapasztalhatók meglepő jelenségek. Gereben 2000-ben végzett felmérése kimutatja azt a tarka előítéletekkel terhelt légkört, amely a térségben dominál. Ő kétféle magyar sztereotípiát létét bizonyítja: míg a vajdasági autosztereotípiák nyitott kérdéseire a válaszadók 40%-a kizárólag pozitív tulajdonságokat sorolt fel, 15%-a vegyesen, s csak 8% csupa rosszat – addig a magyarországi magyarokra vonatkozóan 33% kizárólag negatív (!) tulajdonságot sorol, s csak 6% csupa jót. A vajdasági magyarok önjellemzésében magasan a szorgalmas vezet.⁹

4.1. Kulturális érintkezés és mások értékelése a középiskolás fiataloknál¹⁰

⁹ GERE BEN Ferenc, A nemzetiségi magyarok kulturális és nemzeti identitása, in *Kisebbségkutatás*, 2001. 10 évf. 3. szám, Budapest, Lucidus Kiadó.

¹⁰ Az újvidéki Scan Közvélemény-kutató Intézet a tartományi Oktatási Titkárságának a megbízásából készített felmérés 2003-ban

Az újvidéki Scan Közvélemény-kutató Intézet felmérést készített a középiskolások közötti nemzeti és nyelvi toleranciáról.¹¹ A felmérés szerint a vajdasági középiskolások közel harmada az anyanyelvén kívül beszéli valamely más vajdasági nemzeti kisebbség nyelvét is. Ez természetes, hiszen Vajdaság 35%-a nem szerb lakos. Szembetűnő ugyanakkor, hogy míg a nemzeti kisebbségekhez tartozó diákok közül majd mindenki beszéli a többségi szerb nemzet nyelvét, addig a szerb tanulók alig tizede sajátított el kisebbségi nyelvet (javarészt olyan szerb hallgatókról van szó, akiknek szülei vegyes házasságban élnek). Több nyelv tudásával leginkább a vajdasági szlovákok és a románok dicsekedhetnek. A Montenegróból áttelepült családok gyerekei érznek a legnagyobb készletet arra, hogy megtanulják más vajdasági kisebbség nyelvét, s legkevésbé fogékonyak erre a Koszovóból származó diákok. A felmérés egyik érdekessége, hogy a vajdasági középiskolások leginkább a magyar nyelvet szeretnék elsajátítani, míg a népszerűségi lista utolsó helyén a ruszin nyelv áll. A növendékek többsége azzal indokolja a más nyelv iránti érdeklődését, hogy olyan közegben él, ahol más nemzetiségűek is laknak, s nyelvük elsajátításával könnyebben megértenék egymást.

A diákbarátságok többnyire nem nemzetiségi alapon kötődnek: a középiskolások háromötödének más nemzetiségű barátja is van, s háromnegyedük vallja azt, hogy egyáltalán nem fontos számára, hogy milyen nemzetiségűek a cimborái. A felmérésnek vannak negatív eredményei is: a magyar diákok kétötöde, s a horvátok negyede mondta azt, hogy akadtak gondjaik nemzeti hovatartozásuk miatt. Egyesek verést is kaptak ezért, sértegették őket, mások pedig azt sérelmezték, hogy kinevették őket, vagy csúnyán néztek rájuk. A tanulók kétharmada szerint tanáraik egyáltalán nem ejtenek szót az iskolában a nemzeti és vallási tolerancia szükségességéről.

A középiskolásokban híven élnek a sztereotípiák más népekről. Míg a szerb növendékek okosnak, bátorak és vidámnak tartják saját nemzettársaikat, a magyarok legtöbbször az "agresszív", "büszke" és "lusta" jelzőt használták a szerb diákokra. A többi tanuló is leginkább agresszívnek, egyben bátorak és vidámnak tartja a szerb diákokat. A délvidéki magyar tanulók jónak, szorgalmasnak és okosnak tartják magukat, s a többiek is jónak, kedvesnek, vidámnak, szorgalmasnak és rendszeretőnek tartják a magyarokat. A szlovákok jók, szorgalmasak és okosok, a románok és a ruszinok jók, míg a montenegrói középiskolások legfőbb jellemvonása a lustaság, s csak ezután jellemző rájuk a bátorság és a jószág.

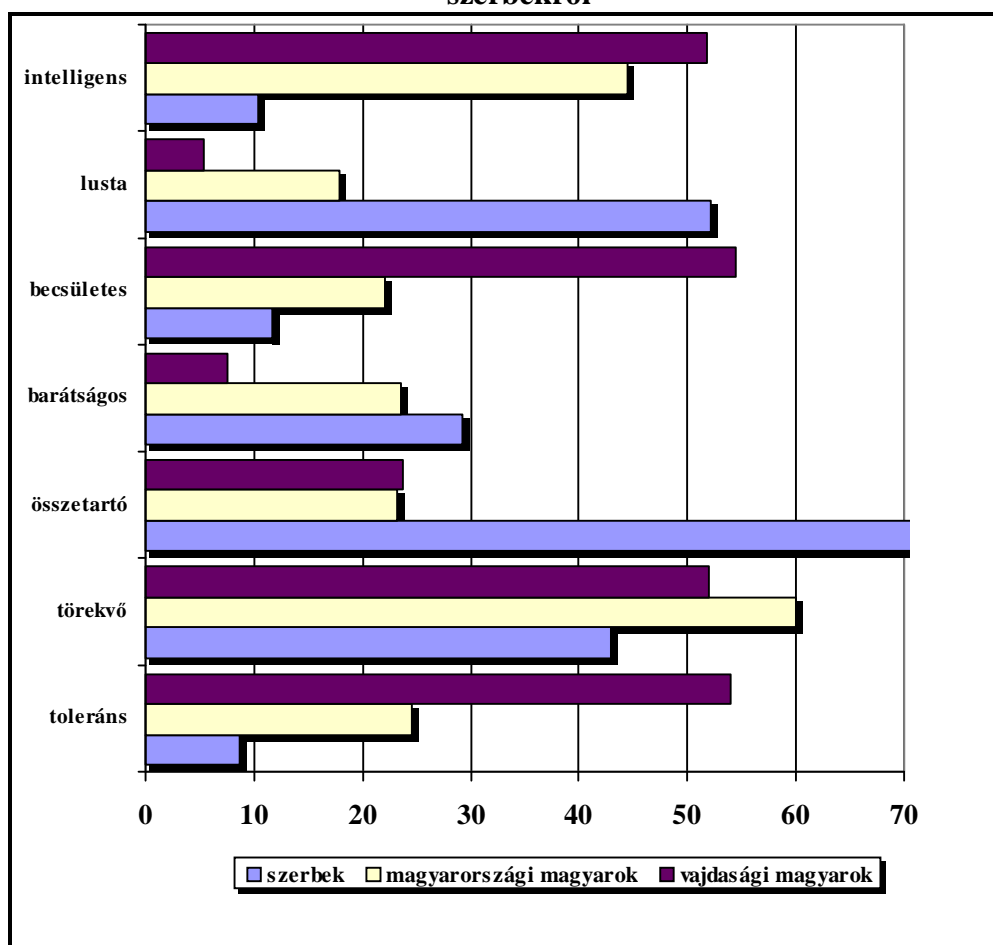
4.2. Kulturális sztereotípiák a magyar fiatalok körében

A Mozaik 2001 kutatás során külön elemezhetőek azok, akik az elsődleges identitás szempontjából vajdasági magyarként határozták meg önmagukat. E csoport önbecslését hasonlítottuk össze az uralkodó nemzetről és a magyarországi magyarokról kialakult sztereotípiáikkal. Az alábbi ábrán is látható, hogy a saját kulturális csoport megítélése jelentősen eltér a másik két csoport jellemzésétől. A saját csoport erényei a tolerancia, a becsületesség és az intelligencia. A saját csoporthoz viszonyítva pozitívabb a szerbek összetartásának becslése. A szerbeket a fiatalok egyszerre lustáknak és törekvőknek ítélik meg. A saját csoportot és a magyarországi magyarok csoportját széthúzóknak ítélik meg. Törekvés, szorgalom szempontjából azonban a magyarországi magyarok kapnak a saját csoporthoz képest pozitívabb jellemzést. A magyarországi magyarok a tolerancia erényében lemaradnak a vajdasági magyarok megítélése mögött, ami megerősíti korábbi kutatási eredményeinket. Egyik csoportra sem volt jellemző a barátságosság.

---

¹¹ A vizsgálat 39 tartományi középiskola háromezer tanulójának bevonásával készült.

3. ábra. Kulturális sztereotípiák a saját csoportról, a magyarországi magyarokról és a szerbekről

A magyarországiakról adott jellemzés pedig teljesen egybevág egy Magyarországon tartózkodó kutatónk, vajdaságiakkal készített interjúival: jelentős részük sértettségről, megbántottságról beszél; szerintük a magyarországiak nem szeretik, lenézik őket; ezt követi: beképzelték, irigyek, széthúzóak, önzők, anyagiassak, maguknak valók. Amit egyik férfi az interjúban így fogalmazott meg: „megnézik az embert, ... lesz-e haszon belőle”¹²

„A szerbek jellemzésében viszont 80%-os (!) az egyetértés abban, hogy összetartóak. Összességében is a szerb sztereotípiák sokkalta egységesebb képet mutat: szinte ugyanaz a néhány szó váltakozik. Ilyenek még: erősakarátú, harcias, bosszúálló, nacionalista.”¹³

¹² Papp Árpád: A vajdasági magyar áttelepülők sorsa az anyaországban. In *Fészekhagyó vajdaságiak*, (Szerk.: GÁBRITY MOLNÁR Irén, MIRNICS Zsuzsa), Szabadka. MTT Könyvtár 4. 2001

¹³ HEVESI Krisztina: Magyar nemzeti autosztereotípiák a Vajdaságban, in: *Holnaplátók*, Ifjúsági közérzetmérleg, (Szerk.: GÁBRITY MOLNÁR Irén, MIRNICS Zsuzsa), Magyarságkutató Tudományos Társaság, MTT Könyvtár 5, Szabadka, 2002. 169 oldal.

4.3. A szerb fiatalok véleménye a kulturális másságról¹⁴

Szerbiában, a kevesebb mint tízmillió lakosból 1/3-a nem szerb nemzetiségű. Vajon a többségi nemzethez tartozók hogyan viszonyulnak a kisebbségekhez? Van-e köztük olyan mértékű kulturális érintkezés, ami a multikulturális környezet egészséges viszonyrendszerében megfelelő? Mintegy másfélezer fiatal (15-24 év között) lekérdezésével (2002), arra a következtetésre juthattunk, hogy a mai ifjú generáció főleg Belgrádtól délre, még magán viseli az elmúlt évek nacionalista hagyatékát. A saját identitás meghatározásában a megkérdezettek 30%-a a szerb nemzethez való tartozását tartja nagyon fontosnak, ugyanakkor a Szerb államhoz tartozást 28%-uk mondja döntőnek. A pravoszláv valláshoz való kötődés fontosságáról pozitívan a megkérdezettek ¼-e válaszolt. Az identitás meghatározásában a fiatalok 26%-a az élethelyet említi, ami a regionális tudat erősségét jelenti.

Jugoszláviához való kötődésük 2002-ben már igen legyengült (14%) és még az európai identitás nem jelentkezett erőteljesen (11%). Általában a fiataloknál dominál a mérsékelt állásfoglalás az identitásuk meghatározásakor. Ugyanis 41%-47%-uk jelzi közepesen fontosnak a nemzeti, vallási, vagy területi hovatartozást. A szerbséghez tartozás mindenesetre több mint 70%-ban fontos nekik, az Európához kapcsolódást pedig alig több mint a minta fele tartotta közepesen fontosnak.

A nemzetek közötti distancia mértékét, az egyes nemzetekről alkotott pozitív és negatív vélemények alapján mutatták ki. Általában a válaszok bizonytalanságot mutatnak: sok a nem tudom válasz, vagy pedig nem ismerem, nem tudok dönteni. A minta 21%-nál a más nemzetről főleg pozitív vélemény hangzik el, ugyanannyian azonban elmarasztalóan vélekednek a nem szerbekről, míg a többiek a „középen” vannak, vagy nem tudják a választ. Ha a táblázatban megnézzük a konkrétan megnevezett nemzetek iránti viszonyulást, a válaszok sajátságos képet mutatnak:

1. táblázat: Az egyes nemzetekről/népekről alkotott vélemény

Véleményem a ...	Igen kedvezőtlen	Kedvezőtlen - negatív	Bizonytalan	Kedvező - pozitív	Igen kedvező	Nem tud dönteni
Szerbekről	1.8%	4.8%	10.8%	40.3%	35.5%	6.8%
Macedónokról	2.1%	5.2%	27.6%	44%	9.5%	11.5%
Oroszokról	3.5%	7.1%	28%	40.5%	10.2%	10.7%
Montenegróiakról	4.7%	13.1%	26.5%	37.7%	9.8%	8.1%
Németekről	6.6%	11.7%	30.1%	33.9%	7.3%	10.4%
Magyarokról	3.9%	8.8%	34.7%	32.3%	5.3%	15%
Zsidókról	5.5%	7.8%	38.6%	27.5%	4.9%	15.7%
Amerikaiakról	15.3%	23.2%	25.6%	21.5%	5.2%	9.3%
Cigányokról	10%	17.7%	36.1%	21.6%	3.5%	11%
Horvátokról	17.9%	22%	29.7%	18.2%	2.8%	9.5%

¹⁴ A kérdőíves kutatást a Szerb Oktatási és Sport Minisztériummal együttműködve végezték az Alternatíva Tanulmányok Központja (Centar za proučavanje alternativa) és a svéd Szociális Oktatási Intézet - PRONI (Instituta za socijalno obrazovanje) 2002 június 8-13 között. 1.591 fiatalot kérdeztek ki 15-24. év között, Szerbia területén (Kosovo nélkül). A minta reprezentatív szűkebb Szerbiára (Centralna Srbija) nézve (Belgrádtól délre), ahol a megkérdezettek 50% volt, míg Vajdasági tartományban és Belgrád városában a minta 25-25%-a található.

Bosnyákokról/ Muzulmánokról	19.4%	24.1%	31.2%	11.3%	2.5%	11.5%
Albánokról	40.7%	25.7%	17.4%	3.8%	1%	11.4%

A megkérdezetteknek 6 válaszlehetőséget kínáltak fel. Arra az állításra, hogy: “Minden nemzet nyitott kell hogy legyen más kultúrák felé”, 74% megkérdezett pozitívan válaszolt, míg a fordított kérdést: “A nyitottság a nemzetnek több kárt okoz mint hasznot”, a minta 58%-a utasította el. A nemzetek eltűnését, vagy beolvadását az emberiségbe a megkérdezettek több mint 30%-a támogatná. Míg a nemzetiség fennmaradását már többen. A válaszadók elővigyázatosak más nemzetiségekkel szemben, de az iskolában nem a nemzetiségi identifikáció tanítását tartják a legfontosabbnak. A reagálások alapján az *etnocentrikus álláspontok és a nemzeti nyitottság megoszlik és ugyanakkor keveredik is*. A minta 11%-a nemzetközpontú/etnocentrikus, míg 41%-ánál nyitottságot észlelünk, míg majdnem fele (48%) vegyes illetve kevert álláspontot mutat.

Összefoglaló

A jugoszláv rendszerváltozás idején a fiatalok (és szüleik) korábbi politikai ideáljai szertefoszlottak és meg kellett birkóznuk az új társadalmi kritériumok felállításával, új eszményképek keresésével. A mai ifjúság számára már természete, hogy vannak közöttünk szociális, intellektuális és politikai szemléletbeli különbségek, többségük nem is törekszik már az egyenlőségre és az átlagosságra.

A vajdasági lakosság a szerbiai társadalmi-gazdasági folyamatok és viszonytagságainak részei. Az elmúlt tíz év tele volt számukra ellentmondásokkal, a lehetőségek megvonásával, problémákkal. Nem tudtak, képességükhöz és akaratukhoz mérten kibontakozni, munkát szerezni, a fiatalok se viszonylagosan korán önálló családi életet kezdeni. A társadalmi feszültségek megmutatkoznak a megkérdezett fiatalok válaszaiban, de a problémaérzékenység még nem jelenti azt, hogy nem bíznak, nem reménykednek és feladják a reményt (a nehéz munkavállalási körülményekhez viszonyítva optimisták, törekednek a továbbtanulásra, fontosak számukra a tervek és a jövő). Szeretnének Európa, a demokratikus változások részei lenni, ugyanakkor nem szeretnek politizálni. Család- és jövőorientáltak, és minden vágyuk a béke, a létbiztonság.

A vajdasági magyar fiataloknak nagy a kockázatvállalási készsége, hisz gyermekkoruk válságos, háborús időszakra esett. Erkölcsi normájuk kialakításában legtöbben a családközpontúak lettek, sokáig szüleik házában keresik a helyüket. A leszegényedés, a társadalmi biztonság hiánya, akkor is fennáll, amikor éppen körvonalazzák jövőképet, lehetőségeik határait (még nincs munkájuk, ingatlan tulajdonuk, új családjuk, társadalmi presztízszük stb.). A vajdasági ifjak fontos tulajdonsága, hogy mindenkor kritikusak tudnak lenni, néha túl nagy pesszimizmussal vagy éppen optimizmussal ítélik meg, de egészében véve érett meglátásaik vannak környezetükről, a nyilvános élet történéseiről. A fiatal keresi a helyét a társadalomban, igyekszik kialakítani a világnézetét. Némelyek jobban engednek a nevelés, az irányítás hatásának, mások kritikusan ellenállnak, de valamennyien építik azt az értékrendszert, amely a nemzedékükben majd dominál. A legtermészetesebb az, hogy az idősebb korosztály előbb-utóbb enged ennek a ”nyomásnak”. A társadalom átalakulásával mind nagyobb és újabb társadalmi cselekvéstér formálódik, amit az ifjaknak kell kihasználni, kitölteni.

A vajdasági fiatalok magyar és szláv tagjai különböznek egymástól a kulturális identitásuk tekintetében és az egymásról megfogalmazott kulturális sztereotípiáknál; ugyanakkor értékrendi sajátosságai nagymértékben hasonlóak. A magyarok inkább Vajdaságot tekintik szülőföldjüként, esetleg településorientáltak, a nem magyarok viszont inkább jugoszlávorientáltak, vagy a történelmi Szerbiához, illetve Vajdasághoz kötődnek.

A Szerb állam keretében élő magyarságban megvan a kisebbségi érzés. Már az iskolában azt érzi, hogy többszörösen kell bizonyítani az eredményért. A magyar nem szívesen vesz részt a kormányzásban, rendőrségi vagy más közigazgatási munkában. Az érvényesülés terén úgy érzi, hogy hiányoznak a rokoni, ismeretségi kapcsolatok, az elmúlt tizenöt évben a kommunikációs csatornák leépültek, beszűkültek. Nem kell csodálkozni, hogy a vajdasági magyarok az anyaországtól vagy Európától várnak segítséget és csalódottak, ha elutasítja tőlük az anyaország az állampolgársági kérelmet.

Az európai csatlakozás a vajdaságiak tudatában reményként és elvárásként jelenik meg. A lakosság szükségesnek tartja ezen az úton elsősorban:

1. A nyitott társadalom: piaci viszonyrendszer, kommunikációs akadályok legyőzését
2. Kulturális másság elfogadását és az etnocentrizmus elhagyását
3. Tolerancia megnövelését a széles tömegben
4. Reformtörekvések igénylését, munkamotivációt,

Következtetések:

Hipotéziseink az összehasonlító másodelemzés eredményeképpen beigazolódtak:

§ A kulturális szintnek, a történelmi múltnak, a nemzettudatnak és a regionális tudatkülönbségeknek köszönhetően az egyes országrészek lakossága más-más magatartással fogadja a nemzeti és kulturális másságot.

§ A felnőtt lakosság nagy része elvesztette társadalmi szerepvállalási motiváltságát, ki akar maradni a változások forogtagéból. Uralja őket a "balkáni fatalizmus" szindrómája: tehetetlenség érzése, passzivitás, apátia. A lakosság legtöbbször eleget van a háborúból és az erőszakból – majd csak valaki elvégzi a politikai rendszerváltást helyette. Az érzések, amelyek dominálnak: aggodalom, félelem, tehetetlenség, düh; miközben csak kevesen tettekészek és hisznek a változásokban.

§ A multikulturális életszokások segítik a közösséget a másság elfogadásában, de egyes etnikumok nem egyformán élik meg a kulturális kapcsolatok fontosságát és nem egyformán toleránsak; a tolerancia foka az EU csatlakozási hajlam fokmérője is. A szerbeknél jelen van a rejtett idegenellenesség – elméletileg elfogadja az idegent, de a gyakorlatban tartózkodó, vagy elutasító. A sztereotíp felfogás alapján a lakosság zöme előítéletekkel él, miközben nem ismeri eléggé szomszédai nyelvét és kultúráját. A reagálások alapján az etnocentrikus álláspontok és a nemzeti nyitottság megoszlik és ugyanakkor keveredik is.

§ A személyes ismeretség és a mindennapos kontaktusok csökkentik a más nemzet és az idegenekkel szembeni tartózkodást és bizalmatlanságot. Ezt segítenék a toleranciaprogramok, nyelvtanulás stb. Az őshonos vajdaságiaknak ez természetes, viszont, aki nemrégiben költözött ide, természetes, hogy nem tud gyorsan adaptálódni (minden tizedik vajdasági menekült vagy frissen beköltözött). A toleranciakérdés kapcsán szisztematikus munkára van szükség: az életminőség és életszínvonal emelkedésével, hasznos munkával a tehetetlenség és a kisebbségi érzés részben legyőzhető.

• Fejlesztetni kell a vajdasági lakosság nemzetközi, regionális kapcsolatait úgy, hogy érezzék, vannak esélyeik az európai felzárkózáshoz a szülőföldön maradással is. A vajdasági felnőtt népesség gyorsabb ütemű reformokra, életminőségének növelésére tart igényt, és

ennek érdekében azt a politikai opciót választja, amely legtöbbet ígér és hasznosít is a gyakorlatban.

Konzultált irodalom, forrásmunkák:

1. Zagorka GOLUBOVIĆ i saradnici: *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Filip Višnjić Kiadó, Beograd, 1995.
2. Claus OFFE: *Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing Triple Transition in East Central Europe*, IPSA, Congress, Buenos Aires, 1991.
3. GÁBRITY Molnár Irén - T. MIRNICS Zsuzsanna: *Vajdaság*, in: Mozaik 2001, Gyorsjelentés, Magyar fiatalok a Kárpát-medencében, (Szerkesztette: SZABÓ Andrea, BAUER Béla, LAKI László, NEMESKÉRI István), Megjelent a Nemzeti Ifjúságkutató Intézet gondozásában a Mozaik 2001, Budapest, 2002. 239-286
4. Dr. SÁGI Zoltán: *Délvidéki lelkiállapot*, in: Fészekhagyó vajdaságiak, Szerk.: GÁBRITY MOLNÁR Irén, MIRNICS Zsuzsa, Magyarságkutató Tudományos Társaság, MTT könyvtár 4, Szabadka, 2001. 205-212
5. HEVESI Krisztina: *Magyar nemzeti autosztereotípa a Vajdaságban*, in: Holnaplátók, Ifjúsági közérzetmérés, (Szerk.: GÁBRITY MOLNÁR Irén, MIRNICS Zsuzsa), Magyarságkutató Tudományos Társaság, MTT könyvtár 5, Szabadka, 2002. 145-180
6. GÁBRITY MOLNÁR Irén: *A választópolgárok véleménye a reformtörekvések üteméről*, in: Közérzeti barangoló, (Szerk.: GÁBRITY MOLNÁR Irén, MIRNICS Zsuzsa), Magyarságkutató Tudományos Társaság, MTT könyvtár 5, Szabadka, 2005. 3-36
7. GEREBEN Ferenc, *A nemzetiségi magyarok kulturális és nemzeti identitása*, in: Kisebbségkutatás, 2001. 10 évf. 3. szám, Budapest, Lucidus Kiadó.
8. Projektek:
  - (1) *Ifjúságkutatás, Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*, a budapesti Nemzeti Ifjúságkutató Intézet megrendelésére a szabadkai Magyarságkutató Tudományos Társaság kutatása Vajdaságban, 2002-ben: Mozaik-2001
  - (2) *Toleranciakérdés*, az újvidéki Scan Közvélemény-kutató Intézet a tartományi Oktatási Titkárságának a megbízásából készített felmérés 2003-ban
  - (3) *Kako nacion vidi omladina socijalizovana u doba nacionalizma?* - Empirijsko istraživanje o životu mladih u Srbiji, a Szerb Oktatási és Sport Minisztérium megrendelésére a Centar za proučavanje alternativa (Alternatívák Kutatóközpontja), és a svédországi PRONI Intézet (Institut za socijalno obrazovanje) kivitelezésében, 2002-ben. Letöltve: 2005. decemberében www.cpa-cps.org.yu
  - (4) *Elégedettség szint a reformtörekvések ütemével*, a Magyarságkutató Tudományos Társaság és a Vajdasági Ifjúsági Forum (Szabadka) szervezésében 2004 márciusában végzett véleménykutatás, nyolc vajdasági magyarlakta község felnőtt lakosságának körében (4125 kitöltött kérdőív feldolgozása).